

Тихомиров О. О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Національна академія Служби безпеки України*

ІДЕЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГІГІЄНИ В КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ І ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. В епоху стрімкого розвитку інформаційних технологій відбуваються істотні соціальні й інтелектуальні трансформації, що постійно розширюють горизонти життя суспільства і кожної людини, передусім шляхом входження в необмежений фізичним виміром, динамічний у своєму розвитку інформаційний простір, контроль і управління яким в повній мірі не можливі.

Такий простір є реаліями існування глобального інформаційного суспільства, його сутнісною ознакою. К.І. Беляков та І.М. Шопіна справедливо зазначають: «Як фундамент інформаційного суспільства, єдиний інформаційний простір створюється людиною і для людини. Тому змістове навантаження отриманих відомостей має відповідати інтересам людини, морально-етичним нормам, попереджати негативні соціальні наслідки. В цьому полягає принцип гуманістичної орієнтації інформаційного суспільства, який має бути одним із провідних» [1, с. 100].

Проте визначені ученими властивості інформаційного простору, що представляють його як антропоцентричне, гуманістичне середовище життя сучасного суспільства, є доволі неоднозначними, мінливими і варіативними, тобто залежними від багатьох факторів існування конкретного суспільства (культурних, історичних, економічних, політичних тощо), а також суб'єктивного їх сприйняття людиною у світлі умов і обставин свого життя.

На фоні такої концептуальної синергії інформаційного простору проблема здійснення інформаційних прав людини та захи-

сту людини від негативного інформаційного впливу (що власне теж доцільно трактувати в контексті інформаційних прав, зокрема права на інформаційну безпеку) посилюється значною ціннісною ентропією обсягів інформації, які доступні, або спрямовуються на людину в наш час.

Розвиток інформаційних технологій продовжує створювати нові, все більш ефективні, дешеві і доступні засоби поширення інформації, через що інформаційний простір наповнюється контентом, який створює шумовий ефект з небажаної і непотрібної для людини інформації. Частка корисної інформації в інформаційному шумі може бути мізерною, чим зумовлюється необхідність захисту людини від впливу всієї іншої небажаної, зайвої інформації, а також потреба вироблення своєрідних здібностей людини до інформаційної селективності, що буде одним з показників її інформаційної культури.

Т. Еріксен, зокрема, вважає, що подібне вміння в інформаційному суспільстві полягатиме в захисті себе від 99,99% пропонованої інформації [2, с. 30].

Наразі ж постійний контроль і оцінювання корисності чи шкідливості усієї використовуваної чи «спожитої» інформації в таких умовах можна вважати «інтелектуальною перевагою», яка загалом людині ще не доступна.

Тому питання дотримання інформаційної гігієни, лежить передусім в площині формування потреб і навичок саморегуляції людиною своєї інформаційної діяльності з метою запобігання негативним впливам шляхом

встановлення певних обмежень і правил власної поведінки в інформаційному просторі.

Аналіз останніх публікацій. Останнім часом проблема дотримання інформаційної гігієни стала активно висвітлюватися у різних публікаціях, насамперед з метою пропагування її як ідеї забезпечення своєрідного інформаційного (інформаційно-психологічного) виміру здоров'я людини в сучасних умовах інформаційного суспільства, в яких можливості неконтрольованих інформаційних обмінів часто-густо можуть посилювати, а також навіть створювати, різноманітні соціальні проблеми.

У вітчизняній правовій науці інформаційна гігієна наразі не є самостійним, сформованим об'єктом дослідження. Система знань про неї розвивається переважно опосередковано, зокрема в контексті досліджень інформаційної безпеки людини, суспільства і держави, правового регулювання розвитку інформаційних технологій, зокрема штучного інтелекту та Інтернету речей, які здійснювали О.А. Баранов, О.Д. Довгань, О.О. Золотар, В.Г. Пилипчук, О.Г. Радзівська, або ж в межах розвитку ідеї інформаційної культури – К.І. Беляков, І.М. Шопіна, С.Г. Онопрієнко.

Разом із тим подальше збільшення інформаційного пресингу навіть в буденному житті, що є неминучим слідством поглиблення інформатизації, поступово виводить проблему стійкості людини до інформаційних впливів, здатностей до конструктивної організації інформаційних обмінів у своєму житті на рівень загальносоціальних проблем та, відповідно зумовлює пошуки шляхів їх правового вирішення.

Метою статті є розвиток правових уявлень про інформаційну гігієну в контексті її сприйняття як невід'ємного компоненту інформаційної культури людини, засобу забезпечення інформаційної безпеки та захисту інформаційних прав.

Результати дослідження. Слово «гігієна» має давньогрецьке походження. Його етимологія пов'язана із здоров'ям людини. Відпо-

відно, первинного наукового змісту гігієна набула у медицині, в контексті боротьби з епідеміями та забезпечення фізичного здоров'я людини.

Сьогодні гігієна визначається як «наука, що вивчає вплив факторів довкілля на здоров'я, працездатність і тривалість життя людини та розробляє заходи оздоровлення умов її життя і праці» [3]. Серед факторів довкілля виділяють: біологічні (мікроорганізми, паразити, комахи, антибіотики та інші біосубстракти), фізичні (шум, вібрація, електромагнітне і радіоактивне випромінювання), хімічні (хімічні елементи та їх з'єднання), фактори діяльності людини (режим дня, вага та напруженість праці та інше, а також соціальні [3].

Арсеналом гігієни є комплекс методів оцінювання і управління усіма факторами ризику для здоров'я людини (режими праці та відпочинку, санітарні норми і правила тощо), а сучасних її напрямів належать – психічна, психологічна, емоційна гігієна.

У межах забезпечення психологічного здоров'я часто-густо ученими розглядається і гігієна інформаційна [4, с. 87]. Утім суто психологічний ракурс інформаційної гігієни видається завузким з огляду на домінування інформаційної парадигми суспільного розвитку. Разом із тим виникнення потреби в такій гігієні можна вважати етапом розвитку гігієни в цілому, що відповідає епосі інформаційного суспільства, визначеній інтелектуальними перетвореннями людства та посиленням значення нематеріальних вимірів його життя.

Варто відзначити, що сплеск актуальності інформаційної гігієни пов'язаний передусім з поширенням суперечливої інформації про вплив на здоров'я людини обмежувальних заходів (зокрема носіння масок) і вакцинації під час пандемії COVID-19. У 2020 році ВООЗ наголосила на додатковій істотній проблемі – «інфодемії» (The Infodemic), масштаби якої багато в чому визначали ефективність здійснення протиепідеміологічних заходів. Тоді ж учені відзначили і так званий феномен «сумнівного посилення» як надзвичайну здатність

соціальних медіа спотворювати життєво важливу інформацію. Як зазначають Д.Р. Граймс, Л.Ж. Бреннан, Р. О'Коннор «будь-яке збільшення медіа необґрунтованої заяви на будь-якій платформі може завдати шкоди...» [5].

Наразі розгляд інформаційної гігієни в контексті насамперед психічного здоров'я людини серед іншого не відкидає її соціального значення і зумовленості домінуючими тенденціями розвитку людства. Так, В.Б. Халамендик мету інформаційної гігієни вбачає у «попередженні негативного впливу інформації на психічне, фізичне та соціальне благополуччя окремої людини, соціальних груп, населення в цілому...», а завдання пов'язує зокрема з розробкою «основ еколого-гігієнічної інформаційної поведінки» [4, с. 90]. Тому варто підтримати прогресивну думку автора про те, що «інформаційна гігієна повинна формуватись у якісно новій парадигмі, модернізуючись в інформаційному вимірі, відкриваючи принципово нові можливості залучення особистості до відбору та аналізу інформації» [4, с. 90]. А з огляду на істотні інформаційні трансформації у правовій сфері, що зумовили розвиток інформаційних прав як фундаментальної правової цінності інформаційного суспільства, інформаційна гігієна в такому розумінні стає впливовим чинником гармонізації процесів здійснення інформаційних прав, пов'язаних з обміном інформацією, передусім на індивідуальному рівні.

Незважаючи на запозиченість в інформаційно-правовій науці поняття «гігієна», сучасний ракурс інформаційної гігієни має доволі прагматичний характер, але ще не достатньо усвідомлений правовий вимір. Її значення в системі забезпечення інформаційної безпеки людини особливо рельєфно проявляється у час інтенсифікації інформаційних впливів, зумовлених політикою, геополітикою та безпосередньо сучасною війною, що супроводжуються і забезпечуються відповідною соціальною рефлексією і вимагають формування певної життєвої і громадянської позиції великої кількості людей.

У мінливому слабо контрольованому державою, значною мірою синергетичному, інформаційному середовищі, яке в умовах війни додатково насичується суперечливими, неоднозначними, фейковими повідомленнями та відвертою протиправною пропагандою, що створюються і поширюються зокрема в межах інформаційно-психологічних операцій, наявні правові засоби державного управління як засоби швидкого безпосереднього реагування на подібні, у значній мірі диверсифіковані, загрози часто-густо самі по собі виявляються не достатніми для їх повного подолання.

Приміром застосування подібних заходів є відключення трансляції окремих російських телеканалів у кабельних мережах, коли вони мають альтернативні способи мовлення через Інтернет і супутникові технології, або обмеження доступу до Web-ресурсів, які долаються застосуванням технологій VPN-доступу, або ж витрати державних ресурсів на блокування легко дубльованих Telegram-каналів і ботів, Youtube-каналів, акаунтів в Instagram, Facebook, TikTok та в інших соцмережах через поширення ними фейкової інформації та антиукраїнської пропаганди.

На сумнівній технологічній і організаційній ефективності подібних заходів з боку держави нерідко наголошувалося в наукових публікаціях, зокрема у виданих вже у воєнний час [6].

Безперечно, блокування каналів поширення маніпулятивної інформації, що завдає шкоди національним інтересам, є необхідним в системі забезпечення інформаційної безпеки, особливо в умовах воєнного стану. Але застосування жорстких інформаційних обмежень може привести до неоднозначних наслідків.

По-перше, заходи такого характеру потенційно лежать у площині демократичного іміджу держави, оскільки вони є обмеженнями свободи слова (інформаційних прав). Дискусійність цих обмежень, зокрема в контексті їх законності та пропорційності, стає аргументом «проти» дій держави, спрямова-

них на захист інформаційної безпеки суспільства і кожного громадянина, та може використовуватися для дискредитації державної влади та її рішень у продовження тих самих маніпулятивних впливів.

По-друге, блокування й заборони інформаційних ресурсів є безпосередньою реакцією на ефективність вже здійснюваного ними небажаного впливу, який базується на використанні вразливості певних категорій споживачів інформації. Тому державна інформаційна політика, що акцентується на заборонах і не поєднується з ефективними превентивними заходами забезпечення інформаційної безпеки завжди матиме характер лише «симптоматичної» протидії загрозам.

По-третє, обмеження людини у доступі до певних звичних і комфортних для неї каналів отримання і поширення інформації без надання прийнятних альтернатив, на певний необхідний для адаптації час, створює в її інформаційному просторі елементи інформаційного вакууму. Це також може викликати негативні реакції, пов'язані з несприйняттям встановлених обмежень, що зумовлює додаткові психологічні вразливості і поле для подальших інформаційних маніпуляцій.

Водночас, у правовому ракурсі, встановлення будь-яких обмежень свободи слова (поширення і отримання інформації) в демократичному суспільстві, засновані на зміні балансу інтересів, завжди є компромісом та можуть ставати предметом гострої соціальної дискусії, оскільки вони межують з порушенням інформаційних прав людини.

У таких умовах істотно зростає потреба в розвитку індивідуальної стійкості кожної людини до різноманітних інформаційних впливів, насамперед до маніпулювань і дезінформації, через уміння керувати власним інформаційним простором, зокрема й встановлювати самообмеження щодо певної інформації, її джерел та обсягів, інтенсивності використання ІТ тощо.

Тому думка, висловлена Д.Р. Граймсом, щодо дезінформації у розпал пандемії COVID-

19 про те, що «у довгостроковій перспективі єдина довготривала вакцина проти цієї навали отруйних вигадок – покращити наші суспільні навички критичного мислення» [7], є цілком слушною і в інших ситуаціях, пов'язаних з вирішенням будь-яких загальносуспільних проблем в глобальному інформаційному суспільстві, зокрема в сучасних умовах захисту України від агресії РФ.

Завдяки слідуванню цій ідеї:

– по-перше, зменшується вразливість людини до маніпулятивного та іншого небажаного впливу;

– по-друге, формується власна більш стійка і аргументована позиція щодо тих чи інших подій, фактів, закликів та можливість прогнозувати їх наслідки;

– по-третє, зменшується поширюваність шкідливої інформації каналами «споживач-споживач»;

– по-четверте, необхідні інформаційні обмеження будуть добровільними, усвідомленими та індивідуально адаптованими, такими, що не вимагають безпосереднього державно-владного втручання і, відповідно, не створюють умов для конфлікту з приводу доцільності юридичного обмеження інформаційних прав.

Таким чином, відповідальне, критичне, осмислене і контрольоване ставлення людини до «споживання» і поширення інформації та використання інформаційних технологій, що є сутністю інформаційної гігієни, фактично стає невід'ємним і ефективним засобом забезпечення власної інформаційної безпеки, інформаційної безпеки суспільства та своєрідною гарантією інформаційних прав людини.

За умов дотримання інформаційної гігієни в суспільстві, що водночас є показником високого рівня інформаційної культури, можливості і варіації негативних інформаційних впливів будуть максимально нівелюватися, а виважені й загальнопідтримувані заходи державної інформаційної політики можуть їх мінімізувати.

Правовий аспект інформаційної гігієни наразі залишається мало осмисленим. У контексті вирішення проблем забезпечення

інформаційних прав людини в глобальному інформаційному суспільстві, в якому інформаційна свобода становить основну правову цінність, але, водночас, здатна приводити до очевидних шкідливих наслідків, інформаційна гігієна становить перспективний міждисциплінарний об'єкт дослідження правовою наукою в межах подальшого осмислення інформаційно-правової культури, інформаційної безпеки, як інститут інформаційного права і власне як засіб захисту інформаційних прав людини.

Висновки. З огляду на зазначене, в юридичному сенсі потреби забезпечення безпеки людини в інформаційному суспільстві, які сьогодні втілюються в її інформаційних правах як ключовій ідеї на аксіологічному рівні, так і в змісті окремих новітніх інформаційних прав, не можуть сприйматися суто в контексті пошуку і юридичного оформлення балансу суспільного і приватного інтересу щодо свободи інформації, що веде до встановлення централізованих обмежень права людини на інформацію.

Самі по собі обмежувальні заходи матимуть переважно характер боротьби із симптомами і будуть здебільшого формально-юридичною реакцією на вже наявні шкідливі впливи на людину інформації та інформаційних технологій через конкретні канали, яких власне і стосуватимуться ці обмеження. Утім такий шлях реагування на проблему шкідливого інформаційного впливу не враховує і не може враховувати як усіх наявних, так і можливих у майбутньому, альтернативних каналів і способів реалізації подібних впливів.

Тому заходи з обмеження права людини на інформацію, які варто вважати лише ситуативними, повинні бути супроводженням в системі соціально важливої в інформаційному суспільстві діяльності, спрямованої на формування базисних засад унеможливлення або нівелювання наявних і потенційних негативних інформаційних впливів, на основі розвитку індивідуальних здатностей кож-

ної людини до фільтрування, розпізнавання, критичного оцінювання інформації та її джерел, а також необхідного адаптивного обмеження інформаційних потоків в особистому просторі. У зазначеній системній діяльності вкрай важливим видається поєднання компонентів і напрямів, пов'язаних із:

1) зменшенням і припиненням наявного негативного інформаційного впливу на людину шляхом безпосереднього перекриття каналів поширення шкідливої інформації;

2) формуванням медіаконтенту та технологічних платформ, які створюють альтернативний (конструктивний на протигагу шкідливому) соціально корисний вплив на людину, що можна вважати оперативною превенцією;

3) підвищенням рівня індивідуальної стійкості людини до шкідливих інформаційних впливів, її здатностей до управління інформаційними потоками, що є вже превенцією на фундаментальному рівні існування сучасного інформаційного суспільства.

В усіх зазначених напрямках, важлива консолідація зусиль держави і суспільства, державного і приватного сектору, що створить найбільш ефективну систему захисту суспільства і кожної людини від можливих негативних інформаційних, інформаційно-психологічних та інформаційно-технологічних впливів. Водночас складові такої діяльності виступають своєрідними маркерами інформаційної культури на різних рівнях – індивідуальному, загальносуспільному, державно-управлінському.

У цьому контексті ідея інформаційної гігієни як частини інформаційної і, зокрема інформаційно-правової, культури може розвиватися як своєрідний засіб самозахисту людини в процесі здійснення права на інформацію, або ж елемент системи захисту таких новітніх прав як право на безпечне інформаційне (цифрове, електронне) середовище, право на захист від дезінформації, маніпулювань, право на кібербезпеку, право на безпечні інформаційні (цифрові) технології тощо.

Анотація

У статті розглядається проблема вразливості людини в сучасних умовах інформаційного суспільства, простір якого насичений різноманітною інформацією, що може створювати негативний вплив на людину. До такої інформації зокрема належить викривлена, недостовірна, неточна, несвоєчасна, емоційно забарвлена інформація, загалом інформаційний шум, безпосередньо дезінформація. В цих умовах істотно зростає значення селективних інформаційних можливостей людини, а також її здатність до критичного оцінювання інформації, що «споживається» і поширюється. Розвиток цих якостей людини дає змогу гармонізувати власний інформаційний простір, здійснювати управління інформаційними потоками у ньому, не допускати розповсюдження шкідливої інформації.

Формування зазначених якостей людини у статті пропонується розглядати в межах ідеї інформаційної гігієни, яка може мати не тільки суто психологічний, а й культурологічний і правовий ракурс, відповідно бути предметом юридичних наукових досліджень, що загалом будуть мати міждисциплінарний характер. Безпосередньо в правовому аспекті інформаційна гігієна може сприйматися як засіб захисту і забезпечення інформаційних прав людини, зокрема новітніх інформаційних прав, що мають безпековий вимір, приміром права на інформаційну безпеку. В культурологічному вона може бути елементом і важливим маркером інформаційної та інформаційно-правової культури.

Перспективи інформаційної гігієни представляються у розвитку її як системи правил, принципів, заходів індивідуального і загальнодержавного рівня, що мають виявлятися в: зменшенні негативних інформаційних впливів на людину; створенні альтернативного соціально-корисного контенту; підвищенням рівня індивідуальної стійкості людини до шкідливих інформаційних впливів.

Ключові слова: інформаційна гігієна, інформаційний вплив, інформаційні права, обмеження прав людини, інформаційна безпека.

Tykhomyrov O. O. Information hygiene as a scientific idea in the context of information security and information human rights protection

Summary

The research deals with the problem of human vulnerability in the modern world of the information society, which is overloaded with different types of information that makes a negative impact on a person. In particular, such information includes false, unreliable, inaccurate, emotionally colored types of information, and as whole, disinformation. In these terms, the importance of person's selective information capabilities, as well as the ability to evaluate the information as «consumed» and disseminated has been significantly increased. The development of such human qualities makes it possible to harmonize personal information space, maintain information flows, and prevent the dissemination of harmful information.

The formation of the person's conscious is considered to be discussed within the frameworks of information hygiene. It has both psychological, cultural and legal aspects. It can be the subject of legal scientific research with interdisciplinary nature. Information hygiene can be discussed as a means of protecting and ensuring human information rights, in particular the novelty of information rights that have a security dimension, for example the right to information security. In cultural studies it can be the essential element of information and information-legal culture.

Information hygiene challenges are presented as a system of rules, principles, measures at the individual and national level and can be manifested into: reduction of negative information influence on people; creation of alternative effective content; increasing the human resistance level to harmful information influence.

Key words: information hygiene, information influence, information rights, human rights restrictions, information security.

Список використаних джерел:

1. Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту : монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, К. І. Беляков ; за ред. д. юрид. н., проф. Є. О. Харитонova, д. юрид. н., проф. О. І. Харитонovoї, к. юрид. н., доц. К. Г. Некіт. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 404 с.
2. Еріксен Т. Г. Тиранія моменту: Швидкий і повільний час в інформаційну добу / пер. з англ. В. Дмитрука. Львів : Кальварія, 2004. 196 с.
3. Гігієна. Енциклопедія Сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-29475>
4. Халамендик В. Б. Інформаційна гігієна як фактор збереження психічного здоров'я людини. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2008. Вип. 35. С. 83–91.
5. Grimes DR, Brennan LJ, O'Connor R (2020) Establishing a taxonomy of potential hazards associated with communicating medical science in the age of disinformation. *BMJ open* 10: e035626 URL: <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2019-035626>
6. Горун О.Ю. Протидія ворожій медіа-пропаганді в умовах правового режиму військового стану в Україні. *Інформація і право*. 2023. № 1(44). С. 116–128.
7. Grimes D. R. Health disinformation & social media: The crucial role of information hygiene in mitigating conspiracy theory and infodemics. *EMBO reports*. 2020. № 21(11). e51819. URL: <https://doi.org/10.15252/embr.202051819>